

Негован Рајић

# ОПРОШТАЈНЕ ПОСЕТЕ

шесто поглавље романа КА ДРУГОЈ ОБАЛИ

*Нису ли одласци оно што је најближе смрти?  
Барбе Де Оревили.*

Кад сам се вратио из Призрена, нађох се у сред београдског лета. Трамваји са дрвеним клупама мирисали су на коломаз, а асфалт, омекшао од жеге, претворио се у еластични тепих.

Делимично сам осећао олакшање пошто сам добио очев пристанак, али све више ме је изједао подмукли страх што се више приближавао час одласка, трчао сам с краја на крај града, бавећи се стварним или нестварним пословима измишљеним само да бих утопио своју стрепњу у кретању. Понекад такође, имао сам напросто жељу да опет видим места која су ми била драга. Основно је било да утуцам преостало време.

То последње лето у родном граду подсећало ме је на предратни Београд, кад сам се у њему задржавао недељу или две, између краја школске године и одласка на школски распуст у Ужице. Користио сам те прве дане слободе да одем на купање са друговима на јавну плажу код Седам Јабланова. Проводили смо тада сате у сунчању на даскама које су мирисале на влажно дрво. Њихов мирис одавао је већ дуге дане ленствовања, купања у сенци старе тврђаве и летњих несташлука. У септембру, на почетку школске године, поново бих налазио градску вреву, другове и поподневне игранке у гимназији. Како да се помирим са идејом да све то сада припада прошлости?

Нешто се суштински променило. Рат са возовима препуних изгладнелих жена и људи који су претраживали села у потрази за храном, са полицијским часом и списковима стрељаних талаца који су се ширили по нашим зидовима као лепра, уништио је свежину и невиност наше младости. Сада, са изразом срећног церења скамењеним на лицу, он је скончавао на огромном градилишту нове Вавилонске куле. Светковина се стварно завршила.

Док сам шврљао градом, заустављао бих се ту и тамо у бистрима са столњацима умрљаним црним вином. Да бих угасио жеђ и утопио своју стрепњу, испразнио бих поред шанка криглу слабог пива, али што сам више пио, жеђ и стрепња све су ме више обузимали. Мало поднапит, хитао сам да бих побегао од свог сопственог превеликог страха. Лепио ми се за кожу као смола.

Увече, кад бих се враћао у Бирчанинову улицу, вребао бих брижно игру моје сенке на плочнику. Час би се издуживала, час би се скраћивала. Кад бих се приближио уличној светилци, скривала би ми се иза леђа, а кад је ишла испред мене, брижно бих је вребао, као да

би у сваком тренутку крај ње могла да искрсне сенка каквог жбира; али улице око трга Славије и даље су биле пусте. Кад бих се приближио теткином стану, гледао бих како светлост са прозора осветљава крошњу кестена. Одједном, имао сам предосећај да ме какав милицајац чека у соби. Веома раздражен, пео бих се степеницама и отварао врата, али ништа се није било променило. Тетка Лу је била будна и читала новине.

Једнога дана, идући на универзитет да подигнем своје матурско сведочанство, сретох, крај Двора, Т. Н., војног судију кога сам срео у војсци. Та безначајна, али опасна особа, подсети на извесне недеље у Јагодини, кад су се официри наше дивизије састајали да играју фудбал. Још увек чујем судијин глас како виче: "Целату, додај ми лопту!". Извршилац крупних радова, који се савршено добро осећао у овом лепом свету, трчао је за лоптом. Гледаоци су се грохотом смејали у вашарској атмосфери. Од тога ме прођоше жмарци. Ко каже да су целати презрени.

У Београду, упркос јунској жези, овај безвезни судија још увек је носио капетанску униформу и свој парабелум у великој, црној, кожној футроли. Ова опрема уливала је сигурност војничини достојном подсмеха. Док смо размењивали отрцане фразе, нисам могао а да са језом не помислим каква би била моја судбина кад би овај војак могао да ми прочита мисли.

Четврт сата касније, уђох у свежину хола Техничког факултета. Откако сам се уписао прошле јесени, моје матурско сведочанство почивало је у архиви секретаријата. Било ми је стало да га добијем, јер сам се надао да ћу једнога дана моћи да наставим студије на Западу. У сваком случају, да бих га подигао, требало је да окончајем свој студентски статус. Тај поступак нанео ми је рану која никад није зацелила.

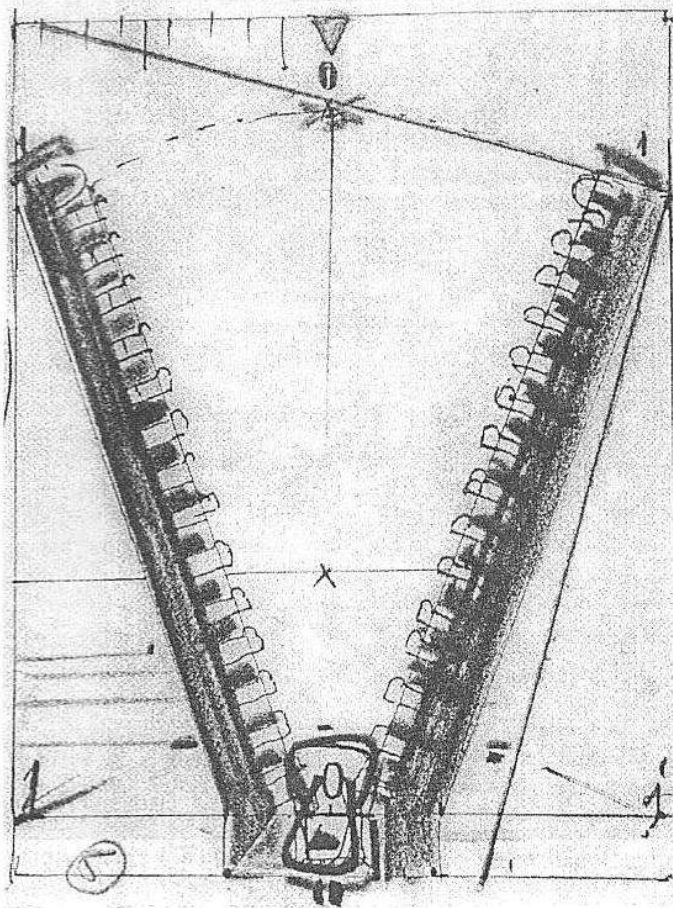
За време дугих година окупације, пролазио бих поред строгог здања Техничког факултета, који је био претворен у Krieglazarett, и са мржњом гледао стражара како лупа ногама да се угреје испред улаза, као да ме тај војник иза коња на фризу лично спречава да наставим студије. А сада, растрзан између неодољиво позива са друге обале и наставка студија, одабрао сам да студије одложим на неодређено време. Читавог живота био сам због тога киван на себе.

У секретаријату, једна госпођа седе косе погледа ме саосећајно. Покуша да ме убеди да променим мишљење: "Младићу, нисте у праву што одустајете од студија." Шта сам могао да јој кажем? Посрамљен, као

какав злочинац изненада обузет грижом савести, гурнух сведочанство у ташну и изиђох са Факултета, пошто сам кришом бацио поглед на огласе у холу. Онај који је обавештавао да ће професор Д. И. одржати приступно предавање, није више био тамо, али Борова теорија и дијалектички материјализам остали су урезани у мом сећању као срамота свих интелектуалаца моје земље.

Годинама касније, сазнадох да ми нисмо били једини који су подигли своја документа пре но што смо испарили. У препуним амфитеатрима, нека лица су мистериозно нестала без трага и гласа. Поступак је, на крају, ипак изазвао сумњу код тајне полиције. Кратко време након нашег одласка, јављено је секретаријатима свих факултета да надлежнима доставе имена студената који подижу своја сведочанства. Срећом, ми смо већ били далеко.

Што се више дан нашег одласка приближавао, стрепња и раздражљивост у мени су непрестано расли. Моја машта, коју је подстицала зебња, непрестано је измишљала нове верзије наших будућих неприлика на граници. Током најбезазленије, граничари су нас ухапсили управо у тренутку кад смо напуштали југословенску територију. Стражари су нас под пратњом спровели у Београд. У возу, путници су прилазили поред нашег одељка са нелагодношћу коју увек осећају обични грађани када виде лопове са лисицама на рукама. У главном граду, у седишту тајне полиције, великом здању од белог мермера, очекивали су нас дуги месеци у истражном затвору. Они који су тамо боравили,



Душан Тодоровић

испричали су једну појединост која ме је запрепастила: на шестом спрату затвореници из једне ћелије измислили су начин да сазнају новости из спољњег света. У просторији за умивање, кад би затворили врата, пењали би се на умиваоник и видели би градске кровове. Ноћу, вести дана биле су исписане на светлећем панелу постављеном на врху Албаније, јединог градског облакодера. Те краткотрајне речи саопштавале су им у командићима шта се дешавало у свету.

У језивијој верзији, били смо рањени у покушају да пређемо границу и докрајчени на месту куглом у потиљак. Тако су окончале све наше муке. Авај! остали су наши лешеве. Покопани на лицу места, остаћемо за своје рођаке ни мртви ни живи, замрзнути у вечној младости на својој последњој фотографији. Ти сабласни животи били су свакодневна појава у тим послератним годинама. У случају да тајна полиција покуша да врати наше земне остатке Миленковој мајци и моме оцу, претила је опасност да они личе на остатке Александра Цинацар-Марковића, који је погубљен у јесен 1944. године. Тело тог некадашњег министра иностраних послова било је предато његовој удовици са главом потпуно обавијеном завојима. Тајна полиција, обузета сажаљењем, хтела је тако да поштеди његову породицу призора лица које је размрскала кугла која је просвирала лобању.

Моја машта поремећена од страха није престала да измишља верзије све језивије једна од других. Тек што бих успевао да одагнам једну од њих, нова се појављивала са жестином од које сам лудео. Да због Борисовог испита на Медицинском факултету нисмо одложили одлазак, већ одавно бих ускочио у први воз да похитам ка граници и већ једном за свагда окончам све те море.

Тада ми, под утицајем склоности за изазивањем и радозналости, паде на памет да одем да видим Писца, творца више књига и тренутног љубимца интелектуалаца левичара у предратном Београду. Ах! желео сам да сазнам шта мисли о новом поретку тај човек који је читавог живота сањао о његовом доласку. Наравно, није био одговоран за погубљење стотинак интелектуалаца новембра 1944., нити за лажирање избора у јесен 1945. године, али најзад, и он је допринео да заблеста тај ореол непогрешивости око Велике Идеје која је, сада, ризиковала да се преобрази у блудећи огањ на гробу будућих генерација.

Бомбардовање Београда које је изводила савезничка авијација током пролећа и лета 1944. године приморала су Писца, његову жену и једног младог архитекту да се склоне на посед моје тетке Јелисавете и њених синова, крај Ужица. Провели смо тако заједно последње месеце рата у Србији, у великој кући прекривеној шиндром. Испред ње поглед се пружао на малу долину са пољима кукуруза и детелине. На другој страни, пружали су се кржљави шљивици које су нагрисали лишаји пастелно зелене боје. Изнад њих, почињала је букова шума што је прекривала планину својим зеленим руном. Авај! тај сеоски предео крио је лажни мир. Иза куће живело је стотинак бугарских војника укопаних тамо као кртице у подзем

ним пролазима од облица. Одјеци детонација дуго су одзвањали падинама планине. Када би назад бука оружја престала, чуло би се у још дубљој долини пригушено праскање камиона сто су се кретали са погашеним свим светлима. Конвоји немачке армије повлачиле су се из Грчке.

Живели смо у нестварном свету. Око нас, рат је потмуло тутњао, али у пространој сеоској кухињи, у уском кругу светлости петролејске лампе, извесних вечери чинио се необично далеким. Писац би често узимао реч да би говорио о Великој Идеји са жаром проповедника или би он, његова жена и млади архите-кта расправљали о надреализму и о његовим покретачима чудних имена. Слушао сам их радознано, али исто тако, морам да признам, са извесном сумњичавошћу. Речи су имале нечег књишког, издвојеног од стварног живота. једно једино име, име Луја Аргона, преживело је бродолом у мом сећању, вероватно због анегдоте коју је испричала Пишчева жена. Једног дана, Велики Арагон лично, почео је предавање десетак минута касније због пријатељске расправе са њеним мужем. Онима коју су га пожуривали да се појави напијена лица, заиста ме је подсећао на Волтера. Чудновато, али његов удобан стан, намештен са истанчаним укусом, подсећао ме је на

станове париских интелектуалаца, бар на оне које сам могао да запазим на брзину за време Светске изложбе 1937. године.

Очито, Писац се обрадовао што ме види. У самоћи, чак и посета једног заједљивог младића била је ипак добродошла. Пошто смо разменили уобичајене учтивости и општа питања, дођосмо, преко мојих студија, до оног суштинског:

- Како је на Универзитету?

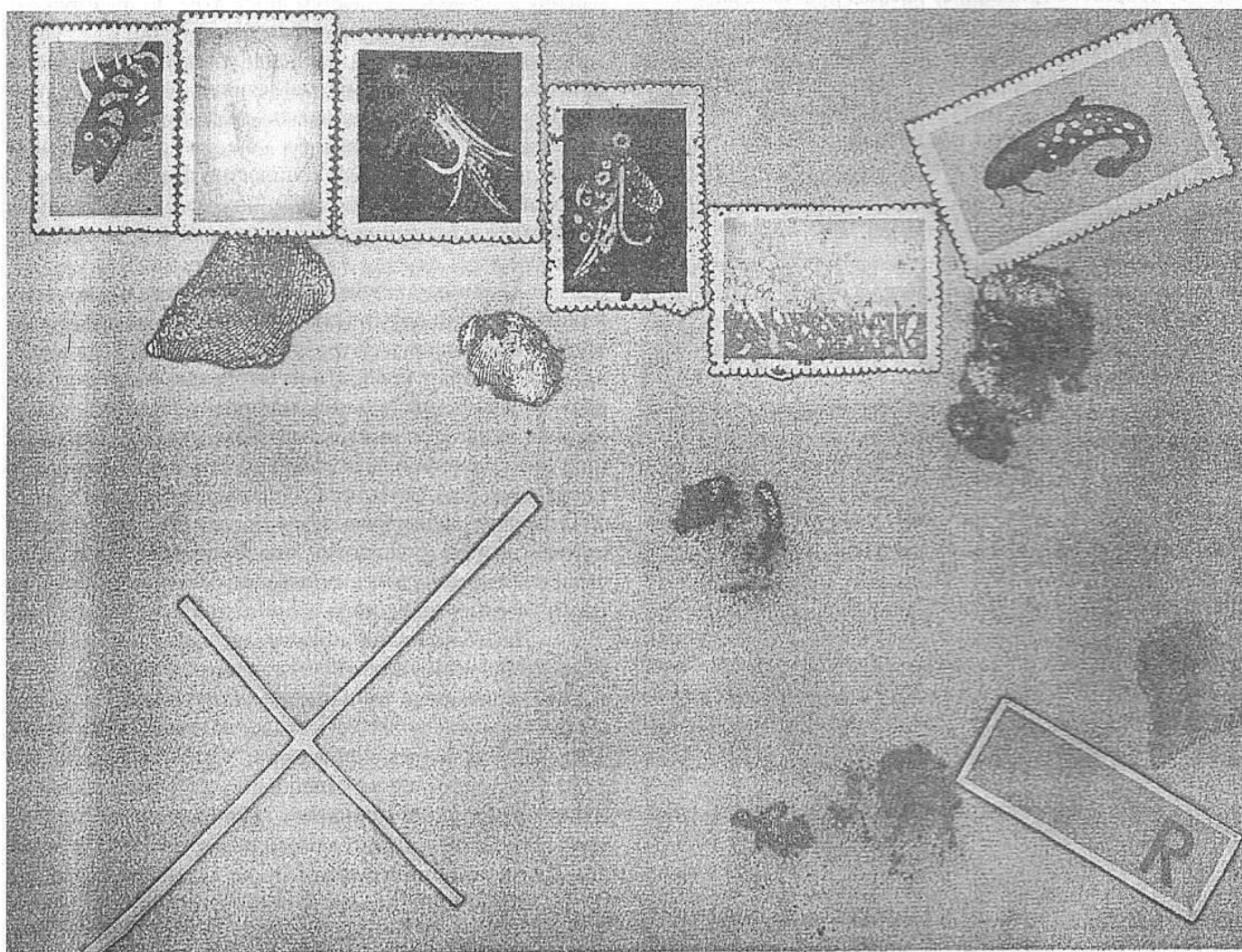
- Прилично лоше. Уосталом, нисам више студент. Кроз неколико дана, напустићу потајно земљу.

Писац оста као громом погођен. Посматрао сам са злобним задовољством ефекат својих речи на његовом лицу.

- Али, зашто?

- Погледајте шта се дешава у нашој земљи! Те интелектуалце смакнуте у новембру 1944... те намештене изборе прошле јесени! И ту нову црвену буржоазију што се настањује у богаташкој четврти Дедиња, избацујући једноставно старе власнике на улицу! Да и не говорим о ономе шта се дешава на Универзитету!

Писац ме је слушао и очито му је било неугодно, али није била јако изненађен. У Београду, у оно доба,



А.О

препоручено

Јан 1994

није била тајна оно што су сви знали, већ оно о чему се нико није усуђивао да говори и биле су му познате све те чињенице. Али, ја сам хулио против Велике Идеје, а то га је јако болело.

- Несумњиво, има претеривања и брљотина и биће их још, али све револуције тако почињу.

- Почињу или завршавају?

- Очито, ниси се променио ... увек си сумњичав!

Не! Видећеш, ова револуција није као остале. Она није само побуна против неправде, она је и пречица ка друштву заснованом на научној основи. Без сумње, смрвила је неке невинне, али треба је процењивати водећи рачуна о будућности, а не по садашњем тренутку.

- Али, Хајдрих је говорио скоро исто кад је тврдио да ће будуће генерације Немаца једнога дана бити захвалне фиреру због његове окупације. Најзад, ти смрвљени невинни људи, како их Ви срамежљиво зовете, нису били прости делови какве статистике, већ људи од крви и меса. Није се радило о томе да се једноставно избришу са списка живих; они су пали на месту стрељања или су добили куглу у потиљак у име неизвесне и магловите будућности. Ко ће их васкрснути онога дана када Велика Идеја коначно оствари то друштво Геометријске Правде?

- Очито, остаћеш окорели индивидуалиста; дакле, наш век је век маса, заједница. Највећи људи нашег века су то схватили: Жолио-Кири, Арагон, Х. Г. Велс. Сви су се они слагали са оним што ти зовеш Великом Идејом. А што се смакнућа тиче, немојмо претеривати. Било их је много више за време бољшевичке револуције.

- Дакле, треба да будемо срећни што их није било онолико као у Русији и што су пострелили само оне који нису имали жуљевите руке?

- Нисам то рекао, али треба бити реалиста, а онда, било је колаборациониста...

- Без сумње, али у новембру 1944. године, списак стрељаних људи је био мешавина правих сарадника окупатора и потпуно невинних.

- Шта ћеш? Не прави се омлет, а да се не разбију јаја.

- Да, али увек се ради о туђим јајима.

- Де...де... ти си млад... имаћеш времена да видиш ствари другачије. Али, нарочито, немој напуштати земљу. Временом, све ће се средити, видећеш!

Тако се завршила наша расправа. Настављати је, не би имало никаквог смисла; посматрали смо исте чињенице, али смо их видели свако на свој начин. Па ипак, наша кратка размена мишљења оставила је на мене необичан утисак: иако је Пишчева аргументација изгледала у складу са његовим ранијим одређењима, могло се запитати да ли још увек верује у Велику Идеју са толико жара као у време кад смо се окупљали у пространој сеоској кухињи током последњих месеци рата. У оно доба, из Пишчевог говора зрачила је нека тајанствена аура, као да су се наша земља и свет налазили на прагу миленијума. Наравно, саветовао ми је да останем у земљи, али тако љубазно, тако млако, да се човек могао запитати да у дубини душе не одобрава моју одлуку. Био сам убеђен да црв сумње већ нагриза његову веру, као, уосталом, и веру других интелектуалаца у земљи!

Упркос привидног неслагања, растајемо се најлепше, доказујући и тиме, ако је било потребно, да се спора промена одвијала у духу овог човека. Док сам затварао врата, једна ме мисао пресече: а ако се Писац сети да упозори полицију? Одмах сам је одбацио. Упркос његове вере у принцип новог поретка, осећао сам да није у стању да учини такав гест. Ах! јадни Писац! Није му полазило за руком да се искобеља из тог вражјег буржоаског морала!

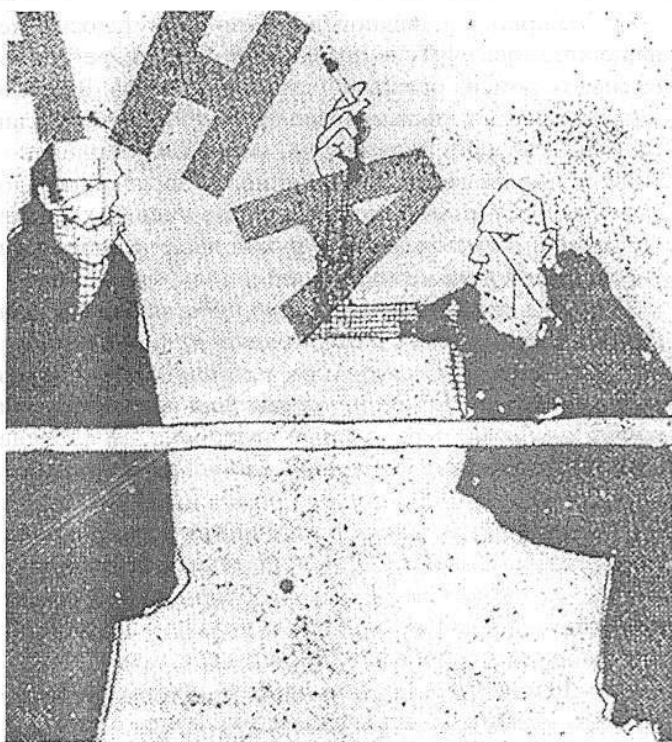
Кад сам изашао из његове куће, скренух с пута кроз Ботаничку башту, тек толико да поново видим кутак којим сам често лутао кад бих се враћао из основне школе. На језерцу су пливали нежни цветови жутих локвања. Крај мирне воде бела емајлирана плочица означавала је pumphe... не сећам се наставка.

Крајем јуна, моја опроштајна посета се оконча. Обавестио сам одређен број пријатеља шта смерамо и сви су, са изузетком Писца, одобрили нас поступак. Већина је жалила што није могла да пође с нама. То ме је охрабрило и ослободило последњих сумњи.

Што се тиче професора Ђаје, није се, право говорећи, радило о томе да се од њега опростим. Познавао сам га само по чувењу и нисам ни случајно намеравао да му се поверим. Само, др Ђаја је предавао биологију на београдском Факултету природних наука, а ја сам поседовао две француске књиге које сам случајно открио код једног антиквара: Колоидни чворови и Тајне живота од Георга Лаковског. Ах! какав сам ја сваштар био! Прву књигу сам купио, а да нисам ни знао шта су то колоидни чворови. Што се друге књиге тиче, радило се о књизи једног визионара или једног шарлатана. Њен творац тврдио је да је открио електромагнетско зрачење код планета. Никада нисам дошао на помисао да бацим неку књигу, ма колико она била безначајна. Према томе, чинило ми се природним да их поклоним професору Ђаји, једном од ретких људи у том граду кадних да са занимањем прочита ту врсту дела.

Али, у суштини, шта знамо о себи? Помисао да поклоним те књиге професору Ђаји била је, можда, само потајна жеља да се сретнем с тим човеком чије ме је једно дело опчинило у гимназијском добу. Спуштање реком говорило је о посвећујућем путовању једног детета које, у пратњи човека зреле доби, силази низ реку у кануу. Још и данас, чини ми се да видим њихово мало пловило како се зауставља, у смирају дана, на обали од ситног песка; човек и дете скупљају дрва која су избацили таласи да би испржили рибе и расправљају, лица обасјаних пламеном, о звездама, о наукама и о лепоти света.

Међутим, нека срамежљивост ме је спречавала да одем да зазвоним на његовим вратима. С каквим правом је један студент који је прекинуо све односе са својом околином могао себи да допусти да узнемири једног човека од науке, некадашњег ђака Ecole normale Supérieure у Паризу и чији су радови о вештачком зимском сну сисара уживала углед како у Београду, тако и у Паризу. Мој поступак је имао нечег озбиљног у себи, али радозналост је превагнула над мојим принципима.



Александар Ботић

С књигама под мишком, појавих се пред професоровом вилом, у улици Бана Јелачића број 8. Улица се налазила у мирној четврти која је одисала богатством, али без разметљивог луксуза. Позвоних на гвозденим вратима ограде минијатурног врта. Звоњава одјекну у кући. Одмах затим, човек висока стаса, који је носио брадицу као Наполеон III, са сламним шеширом због којег је мало личио на Робинзона Крусое, забодје ашов у земљу и пође да ми отвори врата. Пожелех да побегнем, али већ је био преда мном.

- Дobar дан, господине... опростите што Вам сметам, али желео бих да Вам поклоним две књиге које би Вас могле занимати.

Професор ме погледа са занимањем једног ентомолога.

- Уђите, младићу... уђите!

Следио сам га мало умирен. Због његове једноставности, одмах сам се осећао пријатно. Сместисмо се у пријатну полутаму салона са напола спуштеним ролетнама. На тренутак, прелиставао је два тома.

- Тако дакле, поклањате ми ове две књиге! А зашто баш мени?

- Ви сте студирали биологију у Паризу и помислио сам да би Вас ове књиге могле занимати.

- А како сте то сазнали?

- Ви сте то написали у свом чланку посвећеном Андре Мороау.

- Ах! сећате се мог чланка о Емилу Херцогу, који је нико други до Андре Мороа. Знате ли, онда, зашто сам написао тај чланак за време окупације?

- Не знам... можда да бисте послали поруку солидарности Израелитима у тренутку када их је Гестапо прогањао.

- Погодили сте! Заправо, често сам се питао да ли су људи разумели тај дуги нос цензури окупатора, јер Андре Мороа је рођен у израелићанској породици. У првим годинама века, били смо обојица питомци у

улици Улм, у срцу Латинског кварта. Тај сјајни младић припремао је агрегацију из енглеског језика. После Првог светског рата, зачудио сам се што више нисам чуо да се о њему говори, док једног дана, у неком случајном штиву, нисам открио да пише под псеудонимом Андре Мороа. Али, реците ми, ко сте и шта радите у животу?

Разоружан тим начином да се иде равно на суштину, поверих му, без оклевања, нашу намеру да напустимо земљу. Слушао ме је пажљиво, скупљајући мало очи, као да је хтео да ме боље оцени.

- Али, на крају крајева, зашто хоћете да напустите земљу? Зашто прво не завршите студије!

Позвах се на случај приступне беседе професора Д. И., тог галиматијаса сачињеног од Борове теорије електрона и дијалектичког материјализма. Смешио се, забављајући се, али, очито није му била непозната та врста прича. На факултету Наука, као и на читавом Универзитету, аутентична наука и сцијентистичка идеологија водиле су тајну непрекидну и беспштедну борбу.

Професорово питање нагнало ме је да се запитам о основном разлогу нашег одласка.

- У суштини... верујем... не знам... можда да бих сачувао своју слободу савести... да бих остао ја. Ако бих наставио да живим овде, постао бих други човек. Како се одупрети том стравичном притиску... Изложени смо преображају, а да тога ни сами нисмо свесни. То Вам се може учинити нејасним, апстрактним или ирационалним, али...

- Без сумње, међутим, то је важно! Унамуно је написао... да ли сте читали Унамуна?

- Нисам!

Можда ћете једнога дана прочитати, у Трагичном мишљењу о животу, да је све што је ирационално важно. Не ради се о непознавању стварног света, али ирационално је често у средишту овога света, а, уосталом, оно је такође неопходан састојак сваког стваралаштва, исто тако у Наукама као и у Уметности. Узмите, на пример, слободу, тај појам који Вам се чини нејасним и апстрактним. Али, укините је и апсурд ће обилато процветати као у доба у коме ми живимо!

Професор позва своју кћер, девојчицу од десетак година. Она нам донесе црног вина. Пописмо чашу и попричасмо још пола сата у пријатној свежини салона. Он објасни, не сећам се више којим поводом, да је инертност духа далеко већа од инертности тела. Да би то поткрепио, наведе прве аутомобиле, који су личили на фијакере из тог доба, јер пионири аутомобилизма, ма како били оштроумни, нису успевали да се ослободе слике "кола на коњску запрегу".

У пола четири, спремих се да пођем. У тренутку кад смо се растајали, појеле ми срећу за прелазак преко границе и предложи ми да одем да посетим у Паризу једног његовом пријатеља, професора Сефера.

Док сам силазио, по припеци, мирном улицом Бана Јелачића, још увек ме је било мало срамота што сам узнемирио професора Тају, али разведрен што сам срео тог човека велике културе, нисам ништа жалио.

Превод са француског:  
Љиљана Мајић